

YAKUT DESTAN KAHRAMANININ SOSYAL STATÜSÜ*

The Social Status of the Yakut Epic Hero

Vadim V.TREPAVLOV**

(Çev. Ali Osman ABDURREZZAK***)

Gazi Türkiyat, Bahar 2018/22: 247-261

Öz: *Olonho* olarak bilinen Yakut kahramanlık destanı bizlere destan kahramanının sosyal statüsünün genel yapısı hakkında bilgi sağlar. Genel olarak kahramanın statüsü kutsal kökene, kişisel güç ve liderliğe ve aynı kabile üyesi arkadaşları tarafından tanınırlığına dayanmaktadır. Kağan olan kahraman kabilenin reisi ve önder, yargılayıcı, insanları koruyucu olarak ilk kurulan dönem devletlerde veya herhangi şeflik görevi kapsamında hâkim gücü içine alan pek çok temel rolleri üstlenmektedir. Yakut destanları genellikle aile hariç klan tarafından arık olmayan varlığın bulunduğu toplumu da ifade eder. Bu nedenle, çocuklar anne ve babalarının kahramansı niteliklerine sahip olmadıkları zaman dahi mutlaka *olonhoda* yer alan karakterler sıklıkla çocuklarına liderliği devreder. Bu durum gücün nesilden nesile geçtiğini yansıtmaktadır. Bu yüzden *olonho* kabile reisliği ve erken dönem devletlerindeki gibi daha karmaşık yapıların ortaya çıkmasından önceki bir toplumu anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *olonho*, kahraman, kutsal nesil, silsile

Sözlü anlatım kendilerine ait yazı sistemleri olmayan kuzey Avrasya insanları tarafından bir nesilden diğerine geçen tarihi ve kültürel bilgiyi aktarmak için kullanılan bir metottu. Anlatı rol modelleri olarak erdemli karakterlerin kullanımı aracılığıyla geleneksel değeri tekrarlayarak uygun doğru anlamları da kapsamaktadır (Trepavlov 1990a: 124-25). Böylece Türk ve Moğol halkının kahramanlık destanları orta ve modern göçebe hayatındaki sosyal ilişkiler ile ilgili çalışmalar için değerli bir kaynağı meydana getirmektedir. Yazılı kaynaklar ile Türk ve Moğol sözlü destan geleneğinin karşılaştırılması dahi yeniden düzenleme yolunu bir dereceye kadar da geç dönem kabile toplumları ile Orta Asya ve Güney Sibiryա kabile toplumları ve şefliklerinin yönetilmesini ve öncülük edilmesini sağlamaktadır.

Şu anki makale *olonho* olarak bilinen kapsamlı Yakut destanının kaynağını analiz etmektedir. Yakut kahramanlık destanlarında anlatılan olayların kabile sisteminde

* *Asian Folklore Studies, Volume 54* , 1995: 35-48

** *Institute of Russian history, Moscow*

*** *Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kastamonu/TÜRKİYE. ali-37@hotmail.com*

önemli ölçüde kökenlere sahip olduğu görülür.(Nesterova 1985: 413) ancak *olonho* ortaya çıkana kadar, bu sistemin pek çok yönü çoktan değişmişti. İlkel eşitlik geçmişin bir parçası olarak kaldı; toplumlar sosyal sınıflara ayrıldı ve şefler toplumun geri kalan kısmına hükmediyorlardı.

Genellikle konuşarak, *olonhoda* ki anlatıcıların dikkatinin büyük bir parçası yalnızca bir tek kahramana karşı yönelmektedir. Tipolojik biçimde konuşarak, *olonho*'nun kahramanları Türk-Mogol sözlü destanların başkahramanlarına (batır ve kağan) ve gerçek göçebe hükümdarlarına (kağan, kağan, baksı) karşılık gelmektedir. Bundan dolayı destan kahramanı her zaman yaşamış olduğu toplumun lideridir. Önemli olan Liderlik durumudur. Onun kural koyduğu toplum on ailelik küçük bir grup veya geniş bir hanlık olup olmaması önemsizdir. Şimdi kahramanların statüleri, onların gücünün kaynakları ve onların imtiyazlarını değerlendirmek için *olonho*'ya geri dönelim. Genellikle konuşurken, kahraman otoritesinin iki önemli kaynağı vardır: Tanrı soyundan gelme ve fiziksel maharet. Bu kutsal nesil daha önemlidir, dolayısıyla ilk olarak bunu dikkate alalım.

TANRI SOYUNDAN GELME

Şeflik ve erken dönem devletlerinde, üstün otorite için tanrı soyundan gelme iddiasında bulunmak olağan bir durumdur. Genellikle, bu iddialar uzun, ayrıntılı resmi unvanlar veya kutsal yardımın anlaşılması güç iddiaları olarak ifade edilmektedir. *Olonho*'daki kahramanların iddiaları sıklıkla kutsal varlığın (il olarak üstün tanrı olan *Yürüng Ayı Toyon*) oldukça kişiselleşen lider neslinin aynen açıklanması tasviri açısından pek çok iddiadan farklılık göstermektedir. Bazen yakut kahramanlarının gelecekteki dünyevi kağan-atası olması için tanrılar arasında seçilir (*Toyon Nurgun Bootur* Destanında olduğu gibi). Onun dünyaya gelişi kutsal ananın rahmi veya göğe ait habercilerin ilga olarak bilinen gizemli bir sıvıyı kahramanı dünyaya getiren yaşlı adam ve kadına göndermeleri şeklindeki ilahi güç ile olabilir (Yemelyanov 1980: 149, 200).

Kahramanın dünyaya nasıl gelirse gelsin, onun kaderi göksel dünya koruyucusu tarafından önceden belirlenmektedir. Önceden ona nasip edilmiş kaderi çeşitli yollarda ona bildirilir. Kahraman doğmadan önce dünyevi görevleri konusunda bilgilendirilir (Oyunsky 1975: 22) veya kelimeler kader tanrısı olan *Odun Biis'*e bir kutsal direk üzerinde görünebilir (Oyunsky 1975: 60, 346). Göğün kanatlarının

açılması ve doğaüstü elçilerin onun yüzleşmek zorundaki çeşitli felaketlerin üstesinden nasıl geleceği konusunda kahramanı bilgilendirmek için meydana çıkmasına yönelik varyantlar daha da yaygındır (Popov 1936: 46-47, 55-56, 86, 93-94).

Kahraman ve onun kutsal patronları arasındaki ilişki *Tamallai Bergen* olarak bilinen *olonho* da kapsamlı olarak ifade edilmektedir. Bir gün kahraman annesine tavsiyede bulunmasını istediği anda, annesi onu kaderinin belirlendiği kutsal dağa gönderir. Gökte oturan üç kişi (ayrı) ve dokuz gizemli at adam aracılığıyla, o on iki şaman kadınının ona kahramanlık güçlerini sağlaması için ilganın damarlarında ona el verirken *ve Yürüng Aytoyon'*dan gizemli bir at ve *Tamallai Bergen* ismi alır (Yemelyanov 1980: 192). Kader Kitaplarına danışan *Yürüng Aytoyon* malum düşmanla anlamsız bir çekişmeyi durdurmak için kahramanı ikna etmelidir çünkü bu kitaplarda hem kahraman hem de onun rakibine ölümsüzlük bahşedildiği yazılmaktadır. (Yemelyanov 1980: 199).

Kahramana isim ve bir at bahşetmek onun kaderini belirleyen zaruri unsurlar arasında yer almaktadır. Daha temel olan diğer belirleyici unsurlar kahramanın cinsiyeti ve görüldüğü kadarı ile tuhaflığı, onun türleridir (bu durum onun hayvan değil insan olarak dünyaya geldiğinin farkını ortaya koymaktadır.) Böyle faktörleri paylaşırma işlemi *Yürüng Aytoyon'*un kızına yaşayan varlıkların kutsal maddeleri olan *sür* ve *kut* un tanrıça dağıtıcısı ismini vermiştir. "Erkeklerin *sür* ve *kut* yapmak için, *Yürüng Aytoyon* kızına bir tüylü ok kızının *sür* ve kutunu yapmak için onlara bir çift makas ve sığırın *sür* ve kutunu yapmak için ona bir top yün verdiği" *Baai Bariilaakh* olarak isimlendirilen *olongo'*da ifade edilmektedir (Yemelyanov 1980: 21).

Bu yöntemle, erkek dünyaya gelir, insani ruha erişir ve bir at ile bir eşe sahip olur (hayat yolculuğunda önemli bir adım olarak da düşünülmektedir) (Oyunsky 1975: 22; Yemelyanov 1980: 215). İkamet edilen yer de (insanların dünyası olan dünyada) onun için hazırlanır. Kahraman burada sonunda ilahi Emire göre yurt kurar (Popov 1936: 90,93). Onun hâkim gücü için her hangi bir metinsel ifade olmaksızın onun doğumu gerçekleştiği günden itibaren kahraman kurallarının yer aldığı Güney Sibirya kahramanlarının aksine, Yakut *olonho* hikâyeleri her bir kahramana gücü herhangi biri tarafından kontrol edilemeyen belli bir bölge ile sağlar. Onun gelecek dünyevi tebaası onların düşmanlarının akınlarını geri püskürtmek için orada önceden yer almaktadır (Oyunsky 1975: 51, 52).

Onlara gelen kahramanın yaşam süreci onun mutluluğu bu sürece bağlılığının nasıl olduğu ve geciktirmeden tamamlayacağına bağlı olduğundan önceden

kararlaştırılır. Yakut kahraman atalarının ilahi doğuşunun en önemli amaçları dünyadaki kut soyundan gelenlerin varlığı, sığır yetiştiriciliği, kültürel beceriler, onların tebaasının yönetimi ve savunmasıdır (Khudyakov 1890: 135; Oyunsky 1975: 22, 59; Yemelyanov 1980: 47). Tüm güçleri barındıran *Yürüng Aytoyon*, aynı isim destandaki kahraman *Yürüng Ulan*'a "orta dünyada çoğal, iki ayaklıları artır; sığır besle; ateşini söndürme; çocuklarına çiti ve çayırı olan evleri, kısırakları ve inekleri olmalarını sağla" diye tembih eder (Gorokhov 1884: 48). Kahramanın soyunun güvenliği ve refahının yanında önceden kararlaştırılmış görevlerinin başarısı da *Yürüng Aytoyon* tarafından yönetilen cennetten ve onun çeşitli görünüşlerinden elde edildiği açıktır.

Ancak kahramanın kişisel güvenliği neye bağlıdır? "Bozulmaz mutluluk için söz verilir", "Senin kaderin ayrılmaz", "İsmin çınlayacak" gibi "ayı" şefin kötü ruhları kovucu sözleri güvenliğini garanti etmek için yeterli midir? Onlar kahramanın hastalık ve yaralanma tehlikelerine karşı doğrudan koruyucu bulmak zorunda değillerdir. Yukarıda ifade edilen *Yürüng Ulan* Dünya ve ağacın kadın ruhunu yardım için baştan çıkarmaya çalışır ve şu cevabı alır: "Ne ateş tüketsin seni ne de su götürsün; ne taşlar vursun sana ne de keskin bıçak kessin. Sen tüm düşmanlarını ve rakiplerini alt edesin" (Gorokhov 1884: 46). Bu yüzden dünya, dünyanın ve ağacın kadın ruhu olarak temsil edildiği doğaüstü iktidarının farkına varacak olan kahramana yardım eden cennetin yanında başka şeylerde mevcuttur. Cesaret, hız ve fiziksel güç gibi dünyevi olan özelliklerden çok savaşı gücün olmasını istemektedir. Dünya ona karşı anaç bir anne gibi davranır (kahraman *Arsogotoy* örneğinde olduğu gibi (Yemelyanov 1980: 111). Dünya tarafından oynanan bu ikili rol sıklıkla koruyucu azize olarak isimlendirilerek yansıtılmaktadır.

Dünya pek çok destanda her zaman kahramanın güvenilir savunucu ve bilge hayırsever kadın kapasitesi içerisinde ortaya çıkmaktadır. N.A.Alexeev "ben cennet ile beraber hareket eden eski Türkçe aksana örnek Yer-Su (*jar-sub*), kutsal yerli ülkenin ortak görüntüsü olarak dünyanın simgesini yorumlanmasının mümkün olduğuna inanmaktayım.

Böylece kahraman sağlıklı, güçlü ve güvenli büyümektedir: o dünyaya göksel yolculuk sonrası gelir ve son olarak ona bölüştürülecek yurda varır. Eğer bu yurt kalabalık ve bir hükümdarı kabul etmeye hazır ise, yeni gelen kişi kolayca insanların başında kendi yerini alır ve önceden belirlenen görevlerini üstlenir. Eğer bu yurt terk edilmiş ise, yardımın gelmesi uzun zaman almaz: gökyüzündeki delikten gelen sığır

onun otlaklarını doldurur (Eğer sığır kaybolursa yine aynı şey olur (Maak 1887: 127; Priklnsky 1892: 172). Kahraman sadece sığır çobanı değildir. O nüfusun üzerinde hâkimiyet kurması için de kaderi önceden belirlenir. Dolayısıyla o tebaasını bir tür sistem altında düzenini sağlama görevini üstlenmek zorundadır.

İlahi güçler kahramanın üstlendiği görevlere ne ölçüde katılırlar? Biz önceden hala kural koyucular arasında iken Yakutların gelecek dünyevi hâkim ata olmak için seçilmiş *Nurgun Botur*'un durumunu ifade etmiştik. Bu destanda Orta Dünyaya Urun-Sakanın üç kabilesi ile tüm liderler hariç kendi klanına ait şef ile her bir grup olan *ayı aymagha*'nın dört klanı yerleştirilmişti (Oyunsky 1975: 52). Bu kabile yapısının kahramanın görünüşünden ve böylece yakut destanının başlangıcından önde olduğunu ifade eder. Tanrılar bu kabile düzeninin farkındadır ancak bu düzenden hoşnut değildirlir çünkü bu klan ve kabileleri istilaya karşı sürekli direniş yetersizliğine terk eder. Bu yüzden kahraman onlara yeni bir sistem yetirmesi için gönderilir. Bu meselenin tartışılması sonraki çalışmada incelenecek; burada ben Cennet ile kahramanın arasındaki bağı göstermek istiyorum. İlerideki örnekteki gibi *Eriedel Berge*n olarak bilinen destanı inceleyelim.

Bu destanda kahramanın karısı kabiliyetli köleler olarak seksen sekiz savaşçı "abaası" (ahlaksız hayalet) ve refakatçi olarak kırk dört "ayın" sahip olan Şaman kadınıdır (Yemelyanov 1980: 215-16). Tamamı İlahi buyruğa uygun olarak görünür ancak Cennetin karakterler arasındaki akrabalık bağlarını yaratmada tamamen endişesiz olduğunu vurgulamak önemlidir. Aslında Şaman kadınının mekânının üyeleri ne şaman kadın ile ne de birbirleri ile ilgisizdir ve onlar farklı dünyalara, Üst (ayın) ve Alt (abaasi) aittir. Bu şekilde cennet açıkça ilkel otorite sistemini reddetmektedir. Tanrının kölesi olan kahraman *olongo*'da anlatılan yeni sistemdeki lider konumundadır.

Hâkim olanlar onu Orta Dünyaya gönderdikten sonra kaderin merhameti onların varlığını terk etmez. Gördüğümüz kadarıyla kahramanın gücü dünya tarafından artırılmasına rağmen, Cennet önemli hareketlerde müdahale etme payı vardır. Örneğin kahraman savaş alanında ölüm tehdidi altında olursa, düşman *Yürun Aytoy*'on mızrağı ile yakılarak alt edilebilecektir (Khudyakov 1890: 215; Priklnsky 1891: 173). Kahraman ve dünyayı yöneten kurallar arasındaki yakın ilişki diğer ölümlülerden onu ayırt etmektedir; buna rağmen destan hükümdarın bağımsızlığına vurgu yapmaktadır.

Kahramanın ilahi statüsü ile ilgili benim vurgu yaptığım genel uygulanabilirlik *Omolloon* masalındaki yan karakterlerden birine bir rüyada görünen bir hayaletin kelimeleri ile açıklanabilir: “Yakut halkının yayılmasını sağlayan kahraman zafer kazandı, şarkılarda ilahlaştı. (Bereket tanrısı) “*Ayusit*” tarafından yaratıldı, (İnsanlar ve sığırın tanrısı) *Iyehsit* ana tarafından alınca yazıldı ve Dünya ve Cennet tarafından önceden nasip edildi” (Popov 1936: 165). Kişi kahramanın olağanüstü kökeni, yakınlığı ve Orta Dünyada onun merkezine yönelik işlevini gösteren niteliklerin liste şeklindeki kişisel tanıklığını görebilir.

Bu alıntının ifadesi kesin bir tarihi Doğu hükümdarlarının unvanları ile güçlü bir benzerliğe dayanmasıdır: sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda Hsiung-nu, Türk ve Uygur hâkimiyetin atanması belli belirsiz farklı bir sırada yaklaşık olarak aynı parçaları kapsamaktadır (Trepavlov 1990b: 10). *Omolloon* masalındaki epitetler bir başlı olarak düşünülmemesine rağmen, onların işaret ettiği yüksek statüler kesin bir ritüel ve sembolik ayrımını gerektirmektedir. Kahraman Kaan Jargystai unvanın benzer birleşimi ile yerli halk “Tanrının görünür oğlu, dokuz ulus’un ustası, sekiz ulusun babası, ulusun ilkel kralı diye gönderdiği ulusun sakinleri tarafından vurgulanmaktadır (Khudyakov 1890: 145). Onlar söz konusu olan kahramanın fiziksel görünüşü ile ilgilendiğinden bunlar bir başlığa benzetilebilir. *Karak Kan Toyon* gibi malum diğer destan kahramanları doğru unvanlara sahiptirler. Onun ulusu için ölüm sonrası düzenlemeleri yapan *Karak Kağan Toyon*, kendinden sonra Karak Kağanın sıfatıyla damadı olan *Sordokhai’yi* atadığını halkına duyurdu. Bu bağlamda Karak Kağan bir isim değil, uygun bir unvan olarak görülür.

Böylece kahraman ilkel bir unvan da olan bir formül aracılığıyla cennetten aldığı gücü elinde tutmaktadır. Kahramanın unvanı ve adı yalnızca arkadaşlarının desteğini değil aynı zamanda onun sosyal statüsünü de işaret etmektedir. Böylesi sosyal işaretlemeler kahraman Yüngkeebil’in durumunda açıkça görülebilir. *Yüngkeebil*’in halktan olan bir kimse sıfatıyla balık avlayan ancak kahraman olmayan büyük kardeşi vardır... Yaşlı adamın varlığı dört ren geyiği ile sınırlıdır” (Xenofontov 1937: 508). Bu yüzden büyük kardeş (dört ren geyiği oldukça alçakgönüllü bir sayı) olan diğer ikisinden daha az varlıklı ve tam olarak balıktır çünkü o halktan biri, savaş ve avlanma yanında herhangi bir şey ile meşgul olunan kabile ve ordu seçkinlerinin değersiz kişisidir. Destan kahramanının bütün hayatı gezmeye ve kavga etmeye kendini adanmıştır; tembellik onun için sıkıcıdır (Oyunsky 1975: 97). Ana ocağında pasif olarak yaşayan bir gençlik sığır otlatan, balık yakalayan ve kahramanları ile kabile şeflerini takip eden onun yakınlarının eleştirisine neden olacaktır.

Bu yüzden biz bu kahramanın destandaki en yüksek sosyal statüye sahip olduğunu görürüz. Kabile şefleri (*Toyonlar*) da destanlarda rol oynamaktadır ancak yine de ana karakter kahraman savaşçı olarak aynen kalır. Şu ana kadar şahit olarak, kahraman yukarıda belirtilen sıradan insanın dâhil olduğu sınıftaki herhangi bir kimse olmanın haricinde tek başına kudretli bir savaşçı olarak sunulmamaktadır.

FİZİKİ KAHRAMANLIK

Tanrı soyundan gelme ve tek başına koruma kahramanın liderliğini meşru kılmamaktadır. Bununla birlikte her klanın savaşçı-sporcuları vardır ve semavi yardıma dindışı talip olanlar her yerde bulunabilir. Böylece sadece diğer dünyevi temele sahip otoriteyi aramak gerekli olmuştur. Bu yüzden *Yüngkeebil* ve *Yürün* kardeşler büyük şef *Chemberei* öldürdükten sonra günahkâr liderin halkından bahsederken Cennet ve Dünya ile olan bağlarına işaret etmemiştir. Onlar gönüllü olarak boyun eğip eğmeyeceklerini insanlara sorarlar ve “biz sana boyun egeceğiz, çünkü bizim aramızda sana direnecek kimse yok. Biz bir hükümdara sahibtik ve şimdi sen onun yerini alabilirsin” diye bir cevap almaktadırlar (Xenofontov 1937: 517). Kişi burada onların boyun eğmeleri için nihai bir nedenin onların fiziksel güçleri hariç fatihlerin ilahi nesli olmadığını kanısına varır. Onların savaş alanındaki zaferi onların liderlikle olan iddiaları maktul *Chempere'nin* liderliğinden daha iyi olduğunu ispat etmektedir.

Kahraman *Khaptağai Batur* düşman kabilesi ile yüzleşmesi için baskı yapılır. Bu kabile sonuç olarak ona onun hükümdarı olmasını ister ancak o yerli koşu şampiyonlarını yarıştırarak bu kararı doğrulamak zorundadır. Onları mağlup ettikten sonra, *Khaptağai Batur* yeni rolünü tamamlayabilir. Çünkü o kabile ancak o zaman onu korkutur (Khudyakov 1890: 61).

Böylesi zaferler son değildir ancak zamanın geçmesi ile güç, hız ve düzen tamamı azalmaktadır. Bu durum onların dövüş kabiliyetlerini ispatlayarak kahraman tarafından fethedilen kabilelerin üzerine güçlerini yeniden kanıtlamak zorunlu olan kahramanın varisleri için daha da zordur. Bu yüzden *Khaptağai Batur*'un oğlu hem Yakutlar hem de *Lamutlar*'ı (Rusya'da yaşayan bir ırk olan *Evenkler*) öldürerek acımasızlığı ile egemenliğini ileri sürerek babasından daha acımasız olmak zorundadır. Biz aşağıda statü mirası problemine döneceğiz.

Fiziki cesaret sorusu ile ilgili ilginç bir bağ da *Nurgun Batur* gibi bazı destanlarda ifade edilen ebedi hükümdarlarla ilgilidir. Cennete ait kabileler meclisi şu şekilde anlatılır.

Üç büyük klanın en büyük kardeşi liderlerini, heybetli ve dürüst hem aşağıdaki hem de yukandaki hâkimler seçmeye başladı. Güç olarak felek ile eşit sayılan *Odun Biis, Cengiz Kağan ve Dilya Toyon* üç dünyanın ebedi hükümdarları olarak seçildiler (Oyunsky 1975: 12).

Böylesi bir hükümdar olmak için kişi destan kahramanının olduğu gibi heybetli olmalıdır. Böylesi korkunçluk üç ilahi hâkimin koruduğu kâtip yardımcıları ve asıl erdemin onların ruhani yeteneklerinden oluşmadığı ancak tövbe etmeyen günahkârları korkutmak için büyük yumruklara sahip olan çok korkunç devler tarafından artırılır (Oyunsky 1975: 12).

Bu yüzden destan kahramanının sosyal liderlik kazanımını kapsayan asıl faktörlerin ruhani soy, himaye ve kişisel kahramansı nitelikler olduğunu görüyoruz. Bilinen bu etkenlerin düzeni sadece destanda ifade edilme sıklıkları değil aynı zamanda otorite meşrulaştırmanın genel yapısı içerisinde önemin kabul gören düzeni de uyumlu olmaktadır.

Kahramanın hâkimiyete nasıl ulaştığına bakmayarak, *Yürüng Aytoyon* tarafından seçilip seçilmemesi, durumunun ve savaşta başarılarının nasıl olup olmadığı göz önünde bulundurularak onun dünyevi yakınları ve halkının (burada biz kahraman *Yüngkeebil* ve onun yalnızca dört ren geyiği ile basit bir balıkçı olan büyük kardeşini anımsayabiliriz) geri kalan kısmına göre ön plana çıkmaktadır. İnsanların gözlerinde kahramanın sıradan davranışın dışında meşgul olmak ve sıradan insanların olduğundan daha büyük otoriteye sahip olmak için mantıklı bir sebebi vardır. Kahraman *Yüren-Khosuun*'un tebaaları "onu liderleri olarak gördüler ve onun tüm emirlerine itaat ettiler" (Xenofontov 1937: 498). Ancak burada liderlik kastedilmekte midir? Bir kahramanın özellikleri ve onun sosyal işlevleri nelerdir?

KAHRAMANIN ÖZELLİKLERİ

İlk olarak kahraman ailesi ile yaşayıp yaşamaması veya birkaç halkın lideri olup olmaması bakılmaksızın genellikle pek çok sürünün sahibi olarak resmedilmektedir. Bu sayısız kalabalıktaki sürüsünü gözden geçirmek ve onları hırsızlara karşı korumak

gibi her sabahki ilk görevinin ifadesi ile birlikte açığa çıkmaktadır (Khudyakov 1890: 143; Maak 1887: 123; Ovchinnikov 1904: 1; Priklonsky 1891: 139). Böylece destanda bunlar doğrudan ifade edilmemesine rağmen, kahramanın pek çok merayı kontrol etmesi beklenir.

Kahraman onun klanının veya cemaatinin onun üstlendiği kişisel görev duygusunun dışında, hâkimlerin yaptığına uygun olan rolün lideri ve savunucusudur. Biz *Nürgun Botur*'un Orda Dünyadaki varışından önce Yakutlar'ın onların düşmanlarının saldırılarından kendilerini savunmak zorunda kaldıklarını hatırlatıyoruz. Lider komşularına karşı savaşan kabilenin bireylerine önderlik ederek, aynı zamanda cemaatin ordu komutanlığı görevini de üstlenmektedir (Khudyakov 1890: 48). Kahramanın askeri işlevleri klanını savunmakla sınırlıdır (Ergıs 1974: 187, 197), yalnızca destanda tanımlanan destan toplumunun idari yapısını inceleyerek belirtilebilir.

Kahraman onun halkı tarafından hem arabulucu hem de refah sağlayıcı olarak görülür. Birçok destanda kahramanlar onların varlığını ve insanların ganimetini paylaşır. Pukhov, kişinin bu durumu "klan arasında genel ganimeti bölüştürme âdetinin varlığı olarak" görebildiğini ifade eder (1975: 413). Destanda *Müldü Bögü* olarak bilinen atalar onların hiç çalışmadıklarına, her şey diğerleri tarafından onlar için yapıldığına; onların varlığı onların komşuları yapılan akınlar ile arttığına dair hayat tarzları hakkındaki suçlamanın farkına vardıkları etki patlaması ile beraber yeniden bölüştürme görevini üstlendiği söylenebilmektedir. (Pukhov 1962: 225). Ancak bu resmîyetin ne olduğunu anlatan kısmında yer alan sonraki yorum olmalıdır: yalnızca adaletsizce edinilen servetin çeyreği aslında dağıtılmak için ayrılır ve aynen kalan üççeyrek diğer yollarda harcanır (Pukhov 1962: 225, 242). Dağıtım geleneksel yansıtma modeli olan kahraman tarafından üstlenildiğinde, paylaşım oldukça cömert olur ancak halkın tanınmış lideri olmasından dolayı onun kişisel olarak kendisine daha büyük bir parçayı sakladığı unutulmamalıdır.

Yargının yaradılışı kahramanın diğer ayrıcalığı olmasını göstermektedir. Güney Sibiry Türk insanların kahramanlık destanlarındaki örneksel durumların yanında destandan elde edilen ikinci dereceden kanıt kahramanın onun insanlarını yargılaması için sınırsız güçlere sahip olduğunu belirtmektedir. Aslını söylemek gerekirse, onun otoritesinin ve halkını koruyucusu olarak görevlerinin kutsal neslinin mantıksal neticesidir. Kabile toplumlarında, şefliklerde ve bazen ilk devletlerde yaşam geleneksel kanun tarafından ve otoritesinin gücün saygınlığına dayandığı şeflerin ile

büyüklerin emirleri tarafından temel düzenlemeler içerisinde yer almaktaydı. Destan *Nurgun Botur* Destanı *Odun Biis*, Cengiz Han ve *Dilga Toyon* ile insan bahtının yöneticilerinin tanrısal atalarının meclisinde lider olarak seçildiği adı geçen olayda kahramanın sonsuz güçleri için bir model sağlamaktadır (Oyunsky 1975: 12, 346). Bir yandan bu üçlü en büyük tanrıça olan *Yürüing Aytoyon*'un sarayında meşru bir varlık olarak hizmet vermektedir. Diğer yandan Orta Dünyanın nüfusu için kuşkusuz en yüksek yargısal otoritedir. Yargı idaresi (geleneksel düzenlemelerin sınırları içerisinde) destan liderinin işlevlerinin bütünüdür bir parçasıdır.

Sonuç olarak kendi güç ve işlerinin en otoriter ifadelerini sağlayan kahramanlardır. Örneğin *Alaatır Ala Tuugun* şu kelimeleri düşmanına söyler: Benim kaderim ölülerini korumam, kalanları korumam, ayrılanları bir araya getirmek ve dağılmış olanları birleştirmek bana nasip edilmiştir. Ben *ayi-aymagnan*ın sekiz klanının koruyucusuyum (Yemelyanov 1980: 330). Kağan *Jargistai* onun yardımcısı ve yakın arkadaşı olan kölesi "Yöksüküllakh" a seyahate çıkmadan önce bir konuşma içerisinde daha fazla ipucu verir. "Ben geri dönene kadar sığırlarımı otlat, insanlara sorumluluk ver. Yaşlı adam ve kadınları incitme" (Khudyakov 1890, 217: 220). Biz burada şefin yükümlülüğünün genel ifadesini görebiliriz: insanları yönetmek (onları bir araya getirmek, düzenlemeler yapmak), onları korumak, sığırlara göz kulak olmak ve adaleti savunmak,(zayıfları korumak). Böylece kahraman cesaret ve büyük güç gibi kahramana ait izler ile birleştirilen rollere sahip bir uzman, koruyucu ve hâkimdir. Ölüm kahramanın tanrısal koruması ve onun düşmanlarına direnecek yeteneğinin olmasından dolayı kahramanı korkutmaz. Bu nitelikler ideal kağan tasviri olan destan dinleyicileri arasında yaratılmaktadır.

KAHRAMAN STATÜSÜ VE VARLIĞININ AKTARIMI

Gerçek toplumun halkbilim yansıması olan destanın kahraman kağanın varlığının dağıtımını ve onun statü mirası ile ölümünü takip eden otoritesi olarak pek çok uygulamalı konulara vurgu yapmasından burada bahsetmenin bir değeri yoktur. Pek çok gücün nesilden nesile geçmesinin ortaya çıkmasının olağan yöntemlerini göz önüne almadan önce kısaca birkaç özgün olmayan örnekleri ifade edelim. Biz önceden *Karak Kağan Toyon*'un damadı olan *Sordokhaie* yönetim hakkı vererek unvanını ve otoritesini terk etme teşebbüsünde bulunduğu işaret ettik. Ancak *Sordokhai* yalnızca *Kaşan Toyon*'un karısına ve kızına ilgi duyduğundan bu teklifi geri çevirir (Ovchinnikov 1904: 8). Diğer sıra dışı durum ise kendi varlığını kölesine veren kadın

kahraman *Kilinnakh-Kis*'dir. Kayıp atını araması için yola çıkan evli olmayan kahraman eğer köle benim varlığım azalmasın diye onun yokluğunda kendisini ciddi bir şekilde uygularsa onun tüm varlığını onun inançlı kölesi olan *Oroiko Dokhsun*'a miras bırakmaya söz vermektedir (Prikloński 1892: 178). Her şey mutlu sona erer: hizmetçi eve zarara görmeden döner ve sonra *Oroiko Dorhsun* ile evlenir. Böylece sonu da alışılmamış varlığın devredilmesi sorusu artık gündemde değildir çünkü *Kilinnakh-Kis*'in ölümünden sonra onun mal varlığı tamamen onun dul olan erkeğine geçmektedir ve sonrada karı kocanın çocuklarına geçmektedir.

Bunun ileri sürüldüğü gibi destandaki mal varlığının aktarımının tipik şekli çekirdek aile içerisinde yer almaktadır. Rütbe ve kaderin aktarımındaki öncelik hikâyelerden alınan bir cümlede yansıtılmaktadır: “benim ailem yoktur, dolayısıyla benim sahip olduklarını bıraktığı hiç kimse yoktur” (Popov 1937: 203). Çocukların kendi haklarını dile getirme hakları var mıdır? Aslında bu mal varlığı durumunda imkânsız olduğu söylenebilir (en azından baba tarafından kişisel olarak mal varlığı artırıldığı zaman), ancak babanın statüsüne gelince oldukça mümkün olduğu görülür. Onun acımasızlığı sonradan fethedilen kabile tarafından babasına emanet edilen *Toyomun* statüsüne sahip olma hakkını veren *Khaptagai Batır*'ın oğlunun durumunu hatırlayalım. Bu bütün durumlarda mümkün olmaması olmalı ki bir kahraman bireyin fazileti bazında bir tebaanın lideri olarak beyan edilmektedir ancak böylesi bir fazilet oğlu sahip değildir. Kahramansı nitelikler ne olursa olsun her zaman aileden çocuğa geçmemektedir.

Buna rağmen toplumun gelişmesindeki belirli düzeyde bir şefin yeni doğan bebeği sadece şefin ailesinde doğmasına dayanılarak şeflik statüsünün ayrıcalık ve haklarını elde etmektedir. Kabileye ait ordu asaletinin ilkel şekli burada şekil almaya başlar. Örneğin kahraman *Er-Sogotoh*'un soyundan gelme durumu vardır. *Er-Sogotoh*'un oğlu *Berier Bergen* kendi kendine kahraman olmaktadır (ve halk “bir destan” ile onurlandırılır) ancak onun kendi oğlu görkemli bir ismi olmaksızın sıradan bir insan olarak büyümektedir (yani bizim yukarıda gördüğümüz basit bir unvan türü dahi verilmemektedir). Fakat *Berier Bergen*'in oğlu Yakutların atası olarak hatırlanmaktadır (Yemelyanov 1980: 82). En üst hükümdarın makamının gökten inmeyen, hanedan yolunda olmayan ancak erkek kardeşlere ve yeğenlere aktarılmasına göre, bu durum klandaki genel irsiyet esaslarına karşı görülmektedir. Böylesi bir geçiş için olası bir sebep kendisi kahraman olmamasına rağmen ulusun kurucu torununun onun babasının liderlik pozisyonu ve hareketsiz güç ile büyükbabanın lider oluşunu ele geçirmeyi başarmaktadır.

Kahramansı nitelikleri kaybetmesine rağmen bir kahramanın soyundan gelen tarafından liderlik mirasının diğer bir belirleyici durumu *Elik Bootur* ve *Niygil Bootur* kardeşler hakkında destanda sağlanmaktadır. Büyük olan Elik kardeşi *Niygil*'den daha kısa ve çelimsizdir ve sonraki kahramanca niteliklerden yoksundur. Dahası destan hemen hemen bütün yönleriyle *Nyigi'* in yiğitlikleri ele alması hikâyenin doğru kahramanı olduğunu göstermektedir. Ancak kardeşler onların kahraman babasının sahip olduklarını bölüştürürken, *Niygil* babasının elbiselerini *Elik'e* verir ve yalnızca bizzat kendisi yanına bir bıçak alır, kardeşine “yalnızca sen babamın mirasının tek varisisin... Ve sen daha önce doğdun” diye haber verir (Yemelyanov 1980: 164, 168). *Elik* babasının elbiselerini giydiğinde, babasının makamına ermektedir ancak o kahramanca nitelikler olmadan liderliği bünyesinde barındırmaktadır. Burada kişi, ilk doğan çocuğun gerçek faziletine bakmaksızın, en büyük hakkının tanındığını görebilir.

ÖZET

Yakut kahraman destanları destan kahramanının sosyal statüsünün genel resmini elde etmeye dayalı bir temel sağlamaktadır. Bu figür şefin statülerinin kahramana atfedilen parametrelerinden dolayı gerçek kabile şefinin ferdi bir yansımasıdır. Bütün olarak alındığında, kahramanın statüsü şu düşünceleri temel almaktadır.

1. Destan toplumunun lideri olan kahraman Cennet varlığıdır. Bunun önemi onun ya ilahi soyu ya da doğumunda ilahi güçlerin gizemli ortaklığı ile açığa çıkmaktadır.
2. Şefin çekiciliği mistik bileşenleri genellikle destansı fiziksel ve zihni nitelikler ile beraberlik içerisindedir. Bu durum fethedilen tebaanın kahramana boyun eğişinin nedenleri olarak görev yapmaktadır.
3. İlahi köken, kişisel güç ve ortak kabile üyelerin tanınması gibi unsurların tümü hâkim gücün ilk başlangıcının bilişenlerini şekillendirir. Daha gelişmiş sosyal yapılarda onlar en üstün ilkesinin genel kuramını biçimlendirmek için bir araya gelmektedirler. Ancak destanda yer alan başlardaki döneme ait tarihi sahne sürdürülmektedir. Yakut destanlarında bu unsurlar bağımsız metinlerde anlatılan birbirlerinden ayrı şekilde varlık göstermektedirler.
4. Kağan lider, hâkim ve halkın koruyucusu ve sürülerin ustası olarak önemli rolleri üstlenmektedir. Bu roller her şeflik ve erkek dönem devletlerde görülen hâkim güç anlayışı ile ayrılmaz bir özellik taşır.

5. Yakut destanları artık genel itibariyle kılanların değil, ailenin sahip olduğu mal varlığın yer aldığı toplumu tarif etmektedirler. Bu yüzden güç, tüm gücü elinde bulunduran kabilenin atalarından oluşan kuruldun ziyade belli bir aile grubuna ait olarak görülmektedir. Bu nedenle destanın karakterleri sıklıkla çocuklarına idari otorite aktarmaktadır. Çocukların ailelerinin kahramanca niteliklerine sahip olmamalarından dolayı böylesi verasetlerin tarihi doğruluğu ifade edilir. Gücü kazanmanın dördüncü yolu devlet kurmadan önce hemen akabinde ki veraset hakkıdır. Böylece bu destan şeflik ve erken dönem devletlerinde varlığını gösterdiği gibi daha karmaşık yapıların ortaya çıkması evresinde kendiliğinden ortaya çıkan bir toplumu tanımlamaktadır.

NOTLAR

1. Kahramanın varlığının önceden belirlenmiş yönleri onun hayatının süresini de içermektedir. Alinyazısına göre özellikle *abaasi* (hayalet) ata *Timir Dyigistei* üç kez ölür ve üç kez dirilir (Oyunsky 1975: 48).
2. Ağaç üç dünyayı... kutsal dünya ağaçları anlamına gelmektedir.
3. *Ayii-Aymagha* genel olarak insanoğlunu temsil eder.
4. Lena Nehrinin kıyısına varan ve oradaki yerlilere "onların lideri ve kralı" olduğunu söylediği altı savaşçı hakkındaki kahramanlık efsanesinde bulunması olası bir istisnadır. Tanrı açıkça gelir ve onunla konuşur... Tanrı onu tüm insanların üzerinde güç sahibi olmasını sağlar" (Khudyakov 1890: 51). Burada Tanrı onunla irtibat halinde kalan bir kral tayin etmektedir ve Tanrı ile olan bu ilişki kralın dünya egemenliği isteğinin temelini oluşturmaktadır.
5. Elbette bu asalet kategorileri arasında hiyerarşik bir uzaklık vardır. bizzat kendisi hapisten kaçmadan önce kahraman olan *Kulun Kullustuur toyonlar* kurulunun emirlerine (Güçlü toyonlar çağırıldıklarında ben nasıl oldu da gelemedim?) cümlesiyle uymakta oldukları görülmektedir (Timofeev-Teloukhov 1985: 335,341-42).
6. Önemli ölçüde, tüm kabile adına konuşan yerli atadır sosyal makamın hiyerarşisine ve klan toplumundaki yaşa uygun olmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALEXEEV, Nikolai Alexeevich (1980), "Mif o dukhe-khozyaike zemli v yakutskom geroicheskom epose [The myth of the ghost as the patroness of the Earth in the Yakut heroic epos]", In *Folklore narodov FSFSR* [Folklore of the peoples of the Russian Federation], vol.7, eds. T. M. Akimova and L. G. Barag, 7–12. Ufa: Bashkirian State University.
- ERGİS, George Ustinovich (1974), *Ocherki po yakutskomu folkloru* [Essays on Yakut folklore]. Moskow: Nauka.
- GOROKHOV, Nikolai Sergeevich (1884), *Yiiriing Uolan. Izvestia Vostochno-Sibirskogo otdela Russkogo Geograficheskogo obshchestva* [Reports of the Eastern Siberian Department of the Russian Geographic Society] 5: 43-60.
- KHUDYAKOV, Ivan Alexandrovich (1890), *Verkhoyansky sbornik* [Collection of the upper Yana River]. Irkutsk: Eastern Siberian Department of the Russian Geographic Society.
- MAAK, Richard Karlovich (1887). *Viluyysky okrug Yakutskoi oblasti* [Viluy district of the Yakut region], Saint-Petersburg: A. Transshel.
- NESTEROVA, Lucia Dmitriyevna (1985), *Zhanrovye osobennosti yakutskogo geroicheskogo eposa olonxo* [Genre Peculiarities of the Yakut heroic epos olonxo], Alma-Ata: Kazakh State University.
- OVCHINNIKOV, Mikhail Pavlovich (1904), "Sordokhai-bogatyir" [The hero Sordokhai], *Izvestia Vostochno-Sibirskogo Otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva* 2:1–6.
- OYUNSKY, Platon Alexeevich (1975), *Niirgun Bootur StremiteVny* [Niirgun Bootur the impetuous], Yakutsk: Yakutskoye.
- POPOV, Andrei Alexandrovich (1936), *Yakutsky folklor* [Yakut folklore], Leningrad: Sovetsky pisatel.
- POPOV, Andrei Alexandrovich (1937), *Dolgansky folklor* [Dolgan folklore]. Leningrad: Sovetsky pisatel.
- PRIKLONSKY, Vasily Lvovich (1891), *Yakutskiy narodnyye pover'ya i skazki* [Yakut popular beliefs and tales], *Zhivaya starina* 4:138-48.
- PUKHOV, Innokenty Vasilyevich (1962), *Yakutsky geroichesky epos olonxo* [The Yakut heroic epos olonxo], Moscow: Nauka.
- PUKHOV, Innokenty Vasilyevich (1975), *Olonxo drevny epos yakutov* [Olonxo, the ancient epos of the Yakut], In Oyunsky 1975.
- TIMOFEEV-TEPLOUKHOV, Innokenty Gur'evich (1985), *Stroptivoy Kulun Kullustuur* [Kulun Kullustuur the obstinate], Moscow: Nauka.
- TREPAVLOV, Vadim Vintserovich (1990a), "Geroichesky epos tiirskikh i mongol'skikh narodov kak istochnik [Turkic and Mongolian heroic epos as a historical source]". In *Dzhangar i problemy epicheskogo tvorchestva* [Dzhangar epics and the problems of epic creation], ed. N. Ts. Bitkeev, 125-26. Elista: Kalmykian Institute of Social Sciences.
- TREPAVLOV, Vadim Vintserovich (1990b), "Structura kontseptsii verkhovnoi vlasti v kochevykh imperiyakh [The Structure of the concept of supreme power in nomadic states]". In *Vsesoyuznaya Assotsiatsiya mongolovedov. Express-bulleten1* [The All-Union Association of Mongolists. Express bulletin], ed. V. M. Solntsev, 7-10, Moscow: Nauka.

- XENOFONTOV, Gavriil Vasilyevich (1937), *Uraanghai-sakhalar [The Yakuts]*, Irkutsk: Vostochno-Sibirskoye.
- YEMELYANOV, Nikolai Vasilyevich (1980), *Syuzhety yakutskikh olonxo [The plots of the Yakut olonxo]*, Moscow: Nauka.
- YEMELYANOV, Nikolai Vasilyevich (1990), *Syuzhety olonxo o rodonachaVnikakh plemeni [The olonxo plots of tribal ancestors]*, Moscow: Nauka.